

Véset, felirat, átirat, törlés. Írásjelenetek az *Iskolában*

Absztrakt. Dolgozatomban az írásjelenetek és egyéb filológiai mozzanatok felől igyekszem újraolvasni Ottlik fő művét, az *Iskola a határon*, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a cselekmény szintjén megjelenő írásgesztusok, írásnyomok és írástermékek, valamint a különböző írásfelületek, íróeszközök, írásmódok, irat és felirattípusok motívumaiban hogyan refigurálódnak a narráció és a keletkezéstörténet íráseseményei, illetve hogy közülük melyek és hogyan válnak a regény összefüggésrendszerének öntükröző alakzataivá.

Ottlik Géza főműve, az *Iskola a határon* a gadameri értelemben vett klasszikus mű, amely azért őrződött meg és vált kanonikussá, mert „nem valami nyomaveszetről szól, nem pusztán tanúskodás valamiről, amit még magát is értelmezni kell, hanem úgy mond valamit a mindenkori jelennek, mintha egyenesen neki mondaná.”¹ A regény befogadástörténetének szempontrendszere rendkívül gazdag, hiszen az *Iskola* már több mint hatvan éve „mond valamit” a mindenkori jelen által feltett kérdésekre. Történeti, biográfiai, allegorikus, teológiai, szociológiai, lélektani, filológiai, hatás- és műfaj-történeti, kognitív és tépoétikai, kommunikációelméleti, elbeszéléstechnikai, motivikus, komparatív, intermediális, kultúratudományi és egyéb olvasatai olyan irodalomtörténeti origónak mutatják, amely az elmúlt évtizedekben egy történelmi és társadalmi közösség, illetve az egyén önértelmezésének paradigmatiszta alapszövegévé vált.

Dolgozatomban ezúttal az írásjelenetek² és egyéb „filológiai mozzanatok” felől igyekszem újraolvasni Ottlik regényét, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a cselekmény szintjén megjelenő írásgesztusok, írásnyomok és írástermékek, valamint a különböző írásfelületek, íróeszközök, írásmódok, irat és felirattípusok motívumaiban hogyan refigurálódnak a narráció és a keletkezéstörténet íráseseményei, illetve hogy közülük melyek és hogyan válnak a regény „hiperkomplex”³ összefüggésrendszerének önértelmező alakzataivá.

1 Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor, Budapest: Osiris, 2003, 324.

2 A nyelv, instrumentalitás és gesztus instabil együttesét jelölő *írásjelenet* Rüdiger Campe fogalma. Vö. Rüdiger CAMPE, *Az írásjelenet*, ford. TAMÁS Ábel = *Metafilológia 2. Szerző, könyv, jelenetek*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel és VADERNA Gábor, Budapest: Ráció, 2014, 730–743.

Bányai János meglátása szerint Ottlik regényének „minden pontja középpont”, és a mű egésze „minden középpontjából következetesen végiggondolt.”⁴ Ehhez kapcsolódva nevezi Fűzfa Balázs az *Iskolát* „hipertext-szerű szöveggépződménynek”⁵, vagyis olyan írásnak vagy írás-szövetnek, amely a hagyományos, lineáris írás- és olvasásmód helyett egy térben kibomló, hálózatos szemléletmódot tükröz és kíván meg a befogadótól.

Esterházy Péter '82-es objektje („gobleinje”, „rajzlapja”, „kép-regénye”) szintén értelmezhető a regény alinearís, hálózatos szövegszerveződésének, illetve az emlékező próza ottliki sajátosságainak az írás terében való újragondolásaként. Balassa Péter szerint Esterházy szakrális jellegű (írás)gesztusa nyomán „nem szövegvariáns jött létre, hanem egy lineáris textus egyidejűvé tett látványa.”⁶ Az egyidejűsítés és a látványszerűség az emlékező mechanizmus Ottlik által kidolgozott poétikai eljárásainak két kulcsfogalma. A múlt dolgai – ahogy Ottlik írja Czakó öngyilkossága kapcsán a *Prózában* – „nem szép sorjában, hanem egymásra fényképezve”⁷, tehát egyszerre és (fény)képszerűen merülnek fel az emlékezetben. Az elbeszélés nehézségei az *Iskolában* részben szintén abból fakadnak, hogy a múltbeliség, illetve az emlékezés tapasztalata – különösen a narrátorrá váló festő, Bébé számára – egyfajta szimultán képszerűségként („a mindenség ernyőjére” kivetített állóképként) van jelen, s ebből adódóan szinte lehetetlen szukcesszív módon kibomló, lineáris narratívaként elbeszélni. Vonalszerű előrehaladás helyett ezért két „egymásra fényképezett”, egymást állandóan át- és felülíró elbeszélő nézőpontjából bontakoznak ki a múlt történései. Ezt az írástechnikát Esterházy kézirásos technikaként az írás materialításában alkotja újra. Így válnak az „egymásra fényképezett” emlékekből egymásra másolt, egymást felülíró sorok, melyek aztán a „létezésünk alján” lévő, „mély lerakódásokhoz” hasonló rétegrendként; javarészt olvashatatlan, ám látható és kitapintható anyagiségként prezentálódnak.

Persze, az Esterházy-féle rajz is olvasható volna – állítja Fűzfa Balázs –, ha az ember képes volna digitálisan, a horizontális olvasásiránnyal szemben vagy mellett, a szöveget mintegy mélységében olvasni, vagyis dekódolni az egymásra rétegzett információsorokat.⁸ Mivel erre fizikailag képtelenek

4

3 Vö. Ottliknak a *Regény és valóságban* olvasható szavaival: „Egy valódi nagy versben vagy regényben olyan sokféle rend van, hogy nem is tudhatunk mindegyikről, nemhogy szándékosan megszerkeszthetnének ilyen bonyolult hiperkomplex összefüggéseket.” OTTLIK Géza, *Próza*, Budapest: Magvető, 2005, 207.

4 Bányai János szavait, melyek egy 1979-es televízió-interjúban hangzottak el, Fűzfa Balázs idézi. FÜZFA Balázs, „...Sem azé, aki fut...”. Ottlik Géza *Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, Budapest: Argumentum, 2006, 201.

5 FÜZFA, *I.m.*, 27.

6 BALASSA Péter, *Egy regény mint gobelin = Az elbeszélés nehézségei. Ottlik-olvasókönyv*, szerk. KELECSÉNYI László, Budapest: Holnap, 2001, 211–212.

7 OTTLIK, *Próza*, 14–15.

8 FÜZFA, *I.m.*, 197.

vagyunk, képszerűnek, következésképp olvashatatlanak látjuk a rostirónal reprodukált regényegészt. Esterházy írásgeztusa – bár 99%-ban olvashatatlan – mégis közöl. Balassa Péter szerint „annak az evidenciának a kinyilvánítása, hogy ez a regény [...] méltó arra, hogy másolás útján az írás legmélyebb titkáig hatoljunk.”⁹

A kézzel írás útján való másolás középkori, illetve az egymásraírás objektart-szerű, neoavantgárd gesztusa egyszerre hívja fel az olvasó figyelmét az írásjelenetek regénybeli fontosságára és a szöveg hálózatos vagy 3D-s mélystruktúrájára. A dolgozat további, elemző részében ezt, az Esterházy írásgeztusában rejlő, kettős intenciót próbálom követni. Elsőként a regény írással kapcsolatos motívumhálójának néhány elemét tárom fel, majd ezt követően az íráskategóriák közötti elmozdulások metanarratív funkcióit vizsgálom. Az írásaktusok mellett számba veszem az írásfelületek, az íróeszközök és az írástermékek *Iskolabeli* megjelenéseit, függetlenül attól, hogy azok a történet főhőseihez vagy mellékszereplőkhöz köthetőek, vagy attól, hogy a regénybeli előfordulásaik ismétlődnek-e. Az írásos nyomhagyás szándékoltságától független, esetleges bevésődéseket, amilyen Medve „eldülő T betű alakú kis forradása” a bal arcán¹⁰, illetve a fikció szerint töröltként vagy áthúzottként elképzelendő szöveghelyeket szintén írásmotívumként értelmezem.

A regény írás-felületei és írás-produktumai technikai szempontból két nagy csoportba: a kézi és a nyomtatott írás kategóriába sorolhatóak be.¹¹ A kézzel írott be- és feljegyzések lehetnek hivatalosak, mint az évtizedeken át üres panasz-rovattal futó kihallgatási napló vagy a jegyzőkönyv, és lehetnek magánjellegűek. A magánjellegű írásgeztusok (feljegyzések, vésetek és törlések) lényege, hogy kívül esnek az intézményi hatalom hatáskörén. Az ilyen típusú írásoknak lehet egy vagy több címzettjük, szólhatnak „civilnek”, mint a növendékek levelei, vagy egy szűkebb közösséghez, mint a Mikulás-kabaré műsorterve, a *Heti Híradó* vagy a Bébé és Medve által közösen vezetett kockás füzet. A vésetek és törlések között ugyanúgy találunk olvashatót, mint olvashatatlant. Előbbire példa a „Hlavaty” név vésete a fizikaterem legfelső padjában¹² vagy Medve áthúzott, de még így is olvasható mondata „az igazság nehézágyúiról” és az emberi társadalmakról.¹³ Utóbbira (az olvashatatlanra) ott vannak a „puha fémötvözetből készült”

9 BALASSA, *I.m.*, 219.

10 „December óta Medve a bal arcán, az orra tövében, egy eldőlt T betű alakú kis forradást viselt.” OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Budapest: Magvető, 1980, 275.

11 A regényben megjelenő íráskategóriákról készített infografikámat lásd: <https://drive.google.com/file/d/1tql3P9VgpfIPQg36iKLhdLGf4wIRWhyI/view?usp=sharing>

12 „Megszerezte Hlavaty növendék egyik hiányjegyzékét 1909-ből, akiről csak annyit tudunk, hogy bele volt vésve a neve a fizikaterem emeletes, legfelső padjába.” *Uo.*, 344.

13 *Vö. Uo.*, 218–219.

szalvétagyűrűkbe vésett nevek¹⁴ vagy a Zsoldos zsebnaptárában szaporodó totális törlések.¹⁵

A nyomtatványok egyik csoportját az iratok és könyvtárgyak, míg a másikat a különböző feliratok képezik. Az első kategóriába tartoznak a kórházban olvasott könyvek és az egymás között cserélgetett regények, mint a *Scott kapitány utazása* vagy a *Lázadás a Bounty fedélzetén*. Ide sorolható természetesen a Bébé és Medve közös tulajdonát képező „kis barna könyv” is, melynek különös jelentőségét éppen az mutatja, hogy Ottlik nem írja le a címét. Körülírásából vagy a *Prózában* található, *A Nyugatról* írt esszéjéből¹⁶ azonban kikövetkeztethető, hogy az *Így írtok tőről van szó*, de a lényegi dolgokat övező, ottliki csend vagy elhallgatás itt is aktíválódik.

Medve kéziratát – melynek részletei jelölt vagy jelöletlen, s ily módon biztonsággal nem beazonosítható idézetként prezentálódnak a regényben – valószínűsíthetően egy dobozregényszerű, fűzetlen, gépelt iratköteggként kell elgondolnunk, melyet szerzője ceruzával írt megjegyzésekkel és egyéb módosításokkal látott el utólagosan. Medve, aki a fikció szerint, civil foglalkozására nézve író volt, vélhetően egy önéletrajzi ihletésű regényként¹⁷ írta és kiadásra szánta a készülő kéziratot, melynek átalakítására, a végrendeletszerű ceruzabejegyzés szerint, szabadkezet adott barátjának.¹⁸

Itt érdemes megjegyeznünk, hogy Ottlik életművében a kézirat nem csupán az íráspraxis egy fázisát jelenti (valahol a „még megíratlan jó nyersanyag”¹⁹ és a nyomtatásban megjelent próza között), amely a kész mű kiadá-

14 „Láttam, hogy a többiek közül néhányan jeleket karcolnak bicskájukkal a szalvétakarikájukba. Ez ugyan fölösleges volt, mert a karikák számot viseltek, de azért előszedtem én is a bicskám, és követtem példájukat, pusztá szórakozásból.” *Uo.*, 71–72.

15 „Zsoldosnak volt egy kis zsebnaptárja, s esténként kihúzta benne az elmúlt napot. Nem elégedett meg egy egyszerű vonással, hanem feketére mázolta ceruzájával az egész sort, a protestáns és izraelita naptárrovatokkal együtt. Egyrészt olvashattatlanná akarta tenni mindenestől, másrészt pedig így nagyobbnak tűnt a nyereség, mint ha csupán a keltezés húzza át. A lap másik oldalán párhuzamos kis hurkák kezdtek kidomborodni, s helyenként át is szakadt a papír, a még távoli, kihúzásra nem jogosult októberi naptároldal; ennyit ért el vele.” *Uo.*, 149.

16 OTTLIK, *Próza*, 219–220.

17 Az önéletrajziságra a főhős M-ként való megnevezése, a katonaiskolai múlt Bébé által is azonosíthatónak tartott környezete és szereplői, míg a fikcionalizálás szándékára az egyes szám harmadik személyű elbeszélésmód, illetve a Bébé fülének „süketen hangzó”, „meghamisított szavak” utalnak. Vö. OTTLIK, *Iskola*, 99.

18 „Néhány hete kaptam meg, cukorspárgával összekötött kéziratköteg volt, a külsejére ceruzával ráírva: »B. B.-nek – halálom esetén átadandó – saját kezébe. Ha már ő sem él, kérem olvasatlanul elégetni.« Az első oldal tetejére, a cím fölé ez volt írva ceruzával: »Arra kérlek, olvasd el, és ha jönnek látod, esetleg kijavítva —« Ezt a másfél sort kihúzta, s ugyancsak kihúzta, amit alája írt: »Kedves Bébé, azokat a részeket, amelyeket (igaznak – külön kihúzva) jónak találsz —« Amit végül nem húzott ki, az már csak a lap szélére fért el, oldalvást írva: »Csinálj vele, amit akarsz, édes öregem! Isten veled.«” *Uo.*, 19–20.

19 „[...] az embernek van megélt, még megíratlan jó nyersanyaga – tíz évvel, harminc évvel ezelőttről, tegnapról? mindegy: az emlékezete őrzi. – Őrzi teljes egé-

sát követően megsemmisül vagy feledésre ítéltetik. A kézirat Ottliknál a születőben lévő mű, amelyről az elkészült, publikálásra került prózamű sem feledkezik meg, a szöveg képlékenysége, alakíthatósága, kézíratszerűsége – témaként vagy önreflexív megjegyzések formájában – visszatérő elem Ottliknál.²⁰

A *Próza* nyitó fejezete szerint a pályája elején álló, újságíró gyakornokként tevékenykedő Ottlik például még nem műnemi alapon határozza meg a próza fogalmát, hanem a kézirat és a publikáció, vagyis az alakíthatóság és a befejezettség különbsége felől: „Próza az, amit kinyomtatnak [...] Attól még nem próza valami, hogy se nem vers, se nem színdarab: legfeljebb kézirat a neve.”²¹ A fiatal egyetemista, akit a különböző budapesti szerkesztőségekben gyakorlott újságírók, tudósítók, riporterek és hírszerkesztők vesznek körül, nap mint nap tanúja lehet az újságcikkek és -hírek születésének. Míg egy jegyzetanyagból kézirat (tulajdonképpen gépirat), a kéziratból nyomtatott cikk, vagyis „próza” lesz, a szöveg folyamatosan alakul. A visszaemlékezés szerint, miközben egyik kollégája, a beszédes nevű Tósz Tibor egy alkalommal hangosan diktálta cikkének szövegét a szerkesztőségi gépíróknak, Ottlik megfigyelhette a fikcióképzés és az ahhoz kapcsolódó írásjelenetek (törlés, felülírás, kiegészítés, átszerkesztés stb.) összes mechanizmusát. Azt a folyamatot, ahogyan egy aznapi haláleset (jelesül Czakó Pali öngyilkosságának) tényéből – a szenzációra éhes olvasóközönség vélelmezett igényeinek és az újságoldalon rendelkezésre álló, kitöltendő hely hosszúságának megfelelően – „próza”, vagyis újságcikk válik. Mivel Ottlik, a történet szerint, elárulta Tósznak, hogy Czakó a barátja volt, arra is lehetőséget kapott, hogy ő is alakítson a szövegen; csak meg kellett volna neveznie egykori iskolatársa végzetes tettének okát („Szerelem? Pénz? Betegség? Zavaros ügyek?”²²). Ekkor ismeri fel az újságírás és a regényírás közötti kardinális különbséget: míg egy regényben helyet kaphatnak a múlt és különösen a gyerekkor „egymásra fényképezett” pillanatai, például „egy ködös téli reggel hangulata”, addig egy újságcikkben erre nincs lehetőség. Ebből következően azt, hogy „mi a lényege egy ember életének”, hogy mi tartozik hozzá „elválaszthatatlanul” a történetéhez – bár senki sem tudhatja biztosan – csakis regényként

7

szében, és mindig elérhetően, úgy, ahogy volt. Ha idő előtt belefog az ember megírni, és elrontja valahol, az már úgy marad, többé vissza nem csinálható. A mondatait hiába dobja ki: belevésődtek az emlékezetébe, és ha agyonverik, se tudja már megmondani, eredetileg pontosan hogyan volt.” OTTLIK Géza, *Buda*, Budapest: Európa, 1993, 357.

20 Medve kézírata nemcsak az *Iskolában* kap fontos, szüzséformáló szerepet, de a *Budában* is: „Medve kéziratának első változatát Jászdózsán Lexi jóváhagyta, az író mégis elolvastatta Monostoron a barátaival is, akiknél akkor lakott [...] ((Itt változott Medve kézírata. Lexinek csak a végleges szöveg volt meg, a kicserélt befejezéssel én nagyjából emlékeztem Medve első verziójára. Ami nem tetszett Mártának. Se nekem:))” *Uo.*, 293–294.

21 OTTLIK, *Próza*, 9.

22 *Uo.*, 14.

lehet elmesélni.²³ S bár ez a tanulság életre szóló (Ottlik hamarosan felhagy az újságíróskodással), a fikcióképzés gyakornokként ellesett mechanizmusa: a kézirat többszerzős alakíthatóságának processzusa, a jegyzetanyag felülírhatósága és szabad alakíthatósága később átkerült regényírói gyakorlatába, ahogy fő művének fikciós világába is.

A kézirat Ottlik világában maga a keletkezőben lévő prózamű. Olyan szöveg, amely folyamatos átdolgozás alatt áll, amelyben javítások, törlések, kihúzások, felülírások, betoldások és megjegyzések vannak. Olyan, mint a *Továbbélők* gépirata²⁴ a visszavonás (1949) után és az *Iskola* megjelenése (1959) között, vagy mint Medve áthúzásokat és ceruzajegyzeteket tartalmazó iratkötege 1957-ből, amikor Bébé kézhez kapja. A *Budában* Medve, a regényíró felhasználja Márta naplóját saját „Hilbert-kéziratának” megírásához, melyből azután az egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő, Bébé idéz részleteket a regényben.²⁵

A kéziratok az el nem készülség egy bizonyos fázisában mindig várnak még valakire, egy autoritásra vagy alkotótársra, aki a szerzőt átdolgozásra sarkallhatja (mint az ősváltozat esetében Schöpflin Aladár Ottlikot²⁶), megerősítést adhat (mint Hilbert Medvének a *Budában*²⁷), vagy – ha a szerző már nem él – alakító módon nyúlhat bele a szövegébe (mint Bébé Medve kéziratába az *Iskolában*). A kézirat Ottliknál technikai vagy mediális értelemben tulaj-

8

- 23 „Nem tudom, hogy mi a lényege egy ember életének: a tettei, viselt dolgai, vagy olyasféle megfoghatatlan apróságok, mint egy ködös téli reggelének a hangulata. Nyilván elválaszthatatlanul hozzátartozik életünkhöz minden fűszál, ami az utunkba akad: minden gondolatunk, vágyunk, törekvésünk; emlékeink, indulataink; egészségünk, pénzünk, munkánk, hitünk; a szívünkben bujkáló titkos várakozások és a pillanat látható, érzékelhető jelenségei; s nyilván még sok minden. Ha regényt kell írnom Czákó Paliról, gondoltam – mert újságcikket, lám, nem tudok –, nem nehéz összeszednem, hogy mit vegyek bele; de nem tudom, hogy mit hagyjak ki belőle.” *Uo.*, 15.
- 24 Erről bővebben lásd KELECSÉNYI László, *Az ősváltozat* = OTTLIK Géza, *Továbbélők*, Pécs: Jelenkor, 1999, 152. A visszavont kézirat átdolgozásából születik meg 1959-ben az *Iskola*, és szintén a kéziratból rekonstruálják 1999-ben a regény ősváltozatát, a *Továbbélőket*.
- 25 „((Medve legépelte, s talán már betéve tudta az egész kézírásos szöveget, és szerette volna, Márta jóváhagyásával, beleolvasztani a saját Hilbert-kéziratába. Ez nem ment. Se átstilizálni, se végül összesen Márta két-három szavát kicserélni Medve regényíró-hangjának megfelelőre, nem lehetett. Így hát – kicsit dühösen – felhasználta a dolog velejét: Lexi életét Márta négy síkján folytatta tovább.))” OTTLIK, *Buda*, 350–351. A dupla zárójel alkalmazása máshol is a Medve kéziratáról szóló, metanarratív részeket jelöli a *Budában*: „((Itt változott Medve kézírata. Lexinek csak a végleges szöveg volt meg, a kicserélt befejezéssel én nagyjából emlékeztem Medve első verziójára. Ami nem tetszett Mártának. Se nekem:)) [...] ((Itt fejezte be Medve. Levágta. Kész. Az 56 végén megváltoztatott végleges szöveg így folytatódik innét:))” *Uo.*, 293–294.
- 26 Vö. OTTLIK Géza, *A Nyugatról* = Uő, *Próza*, 227.
- 27 „Medve kéziratának első változatát Jászdózsán Lexi jóváhagyta, az író mégis elolvastatta Monostoron a barátaival is, akiknél akkor lakott.” OTTLIK, *Buda*, 293.

donképpen egy olyan gépirat, amely nem tünteti el, sőt láthatóvá teszi saját keletkezésének folyamatát, magán viseli annak – főleg kézirásos, ceruzabejegyzéses – nyomait.

Itt kell kitérnünk a ceruzának mint íróeszköznek az *Iskolában* betöltött motivikus szerepére. A ceruza és a ceruzabejegyzés, amit könnyű törölhetősége, kiradírozhatósága miatt kevésbé tartósnak vagy eleve feledésre ítélnék gondolhatnánk, a regényben – ahogyan azt az itt következő példák is mutatják – gyakorta az emlékezésfolyamat elindítójává és egyfajta személyesség közvetítőjévé válik. Medve végrendeletszerű szövegét ceruzával írta rá a kézirat-paksaméta külsejére és címe fölé, ezt az idézet előtti bevezető kétszer is kiemeli.²⁸ Kézírása egyes szám első személyben megfogalmazott, személyes hangú bejegyzés vagy levél, amelynek konkrét címzettje van, míg a kézirat többi lapján futó történetet egy külső elbeszélő mondja el M-ről, aki talán – ahogy arra Bébé utal – nem is azonosítható egyértelműen Medve Gáborral.²⁹ A ceruza és a személyes érintettség kapcsolatát később is egymásra vonatkoztatja a regény. Az Ötvevényi-ügy személyes indítóoka például az volt, hogy Merényiék elkobozták Ötvevényi barátjának, Jaks Kálmánnak a csavarós Penkala-ceruzáját³⁰ és Ötvevényi barna vászon zsebnotezét, amelyhez „egy gyufaszálvékony, kis sárga ceruza”³¹ is tartozott. Zsoldos, miközben lakásuk ceruzával készített alaprajzát mutatja és korrigálja Medve előtt, személyes, „civil emlékeibe”³² merül bele. Czákó anyja a ceruza kérés kapcsán, mintegy mellesleg emlékszik vissza rá, hogy a fiúk moziba készülődnek, s ez meglepi Bébét.³³ Tóth Tibor tömpére hegyezett ceruzái, külsejük ellenére, tulajdono-

28 „Néhány hete kaptam meg, cukorspárgával összekötött kéziratköteg volt, a külsejére ceruzával ráírva: »B. B.-nek – halálom esetén átadandó – saját kezébe. Ha már ő sem él, kérem olvasatlanul elégetni.« Az első oldal tetejére, a cím fölé ez volt írva ceruzával: »Arra kérek, olvasd el, és ha jönnek látod, esetleg kijavítva –« Ezt a másfél sort kihúzta, s ugyancsak kihúzta, amit alája írt: »Kedves Bébé, azokat a részeket, amelyeket (igaznak – külön kihúzva) jónak találsz –« Amit végül nem húzott ki, az már csak a lap szélére fért el, oldalvást írva: »Csinálj vele, amit akarsz, édes öregem! Isten veled.« OTTLIK, *Iskola*, 19–20.

29 „Kénytelen vagyok megszakítani M. kéziratát. Vagyis Medve Gáborét, hiszen már úgyis elárultam a nevét. Persze lehetséges, hogy nem egészen önmagáról beszél, amikor M.-nek nevezi, harmadik személyben, a főszereplőjét.” *Uo.*, 33.

30 „Beíratta, hogy Homola, a Varjú és Merényi elvették erőszakkal Jaks csavarós Penkala-ceruzáját s az ő noteszét; összetörték a tolltartója fedelét, megrongálták mindenféle holmiját.” *Uo.*, 208.

31 *Uo.*, 217.

32 „Zsoldos számtankönyvének utolsó oldalára ceruzával egy hernyószerű ábra volt rajzolva, s ezt mutatta Medvének. Folytatta a rajzot. Párhuzamos vonalakat húzott a hernyó mellé, és megmagyarázta [...] Úgy belemerült civil emlékeibe, hogy végül Medve figyelmét is lekötötte, s anélkül hogy tudta volna, nagy szolgálatot tett neki ezzel.” *Uo.*, 259.

33 „– Gáspár – szólta hátra Czákóné. – Nézze, miféle ceruzát adott? A kővér kis ember sietve az íróasztalhoz lépett, és odavitt a kártyázóknak egy másik ceruzát. Alighogy visszajött hozzánk, az asszony újra rászólt a vállá fölé: – Gáspár, adjon a fiúknak ötvenezer koronát, és ne tartsa föl őket, mert moziba akarnak menni. [...]

sukhoz hasonló, „megindító” személyiséggel rendelkeznek Medve szemében.³⁴ Ugyanez a személyes jóérzés önti el a *Továbbélők* című ösváltozatban a Bébé előképeként szerepeltetett Damjánit, ahogy a regény legelején, negyedik elemistaként zöldfedeles padjának egyik rovátkájába illeszti ceruzáját, majd mikor annak kitörik a hegye, összenéznek Halász Péterrel, és egy másik írószerről, a Nádler-féle papírkereskedésben csórt radírgumiról kezdenek el beszélgetni.³⁵

A radírgumiról mint törlőeszközzel szóló történet nagy része törlődik az újraírt regényből, ahogy törlődnek bizonyos novellákhoz vezető nevek is. Damjáni és Szabek Miklós helyett az *Iskolában* Bébé és Medve Gábor szerepelnek, s bár ezek a nevek is ugrópontként szolgálhatnak más Ottlik-szövegekhez, *A rakparton*, a *Hamisjátékosok* és a *Hűség* már nem olvasható az *Iskola* pretextusaként, hőseik személyiségjegyei és sorsa „kiradírozódott” az *Iskola* háttéréből.

Visszatérve az íráskategóriákhoz, a továbbiakban arra kívánok rámutatni, hogy az egyes be- és feljegyzések közötti kategóriaváltásoknak, melyek többnyire az írás feladó- vagy címzett-váltásából következnek, milyen meta-narratív, illetve öntükröző funkció tulajdonítható.

Szegedy-Maszák Mihály máig érvényes interpretációjában önértelmező regénynek nevezi az *Iskolát*, melyben „Ottlik mintegy használati utasításokat ad példázatának megfejtéséhez.”³⁶ Meglátásom szerint az íráskategória váltások is ilyen önértelmező mozzanatok: visszatükrözői annak a narráció szintjén zajló folyamatnak, amelynek során Medve kéziratából megszületik Bébé regénye.

10 Medve Gábor első levelét, amelyet anyjának szeretne küldeni az iskolában töltött harmadik napon, Marcell főhadnagy újraíratná a növendékkel, de mikor látja annak tanácstalanságát, mintamondatokat is diktál neki, így a magánlevélből egy elküldhető, (fél)hivatalos levél válik. A Medve nézőpontjából megírt narratívát korrigáló, idegen nézőpontot érvényesítő elsődleges elbeszélői szólam a narráció szintjén is érvényesül. Bébé – akárcsak Marcell főhadnagy – Medve nézőpontjának, illetve szólamának megértésére törekszik, ám bizonyos értelemben ő is hatalmi pozícióban van: halott barátja szövegét tetszése szerint alakíthatja át.

különös volt, hogy az asszony megjegyezte, hogy moziba akarunk menni, holott szemlátomást ránk sem figyelt.” *Uo.*, 311.

34 „Tóth Tibor holmija azonban rendkívülinek, alapvetően másfélének tűnt. S ezt nem a csinosságuk tette; ceruzája például csúnyán, tömpén volt meghegyezve, és mégis furcsa, megindító, nem közönséges ceruza volt.” *Uo.*, 390.

35 „Damjáni talán jobban szerette a zöld színt, mert a padja ismerős tintafoltos, összekarcolt-faragott zöld fedele például valami meghittséget árasztott feléje. Belemélyesztette ceruzája hegyét az egyik rovátka vájatába, és gyalulgatni kezdte. Alig hallható reccsenéssel tört ki a grafit; Damjáni megdöbbsent, majd elszontyolodott, aztán érezte, hogy szomszédja ránéz, és ő is feléje fordult. Egyszerre meleg derű öntötte el. Eszébe jutott a nyomogatható radír.” OTTLIK Géza, *Továbbélők*, 7–8.

36 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, OTTLIK Géza, Pozsony: Kalligram, 1994, 85.

Medve kéziratának implicit olvasói eredetileg a „civiliek” lehettek, hiszen az alreál sajátos nyelvhasználatát és szavait a kézirat rendre visszafordítja polgári nyelvre. A címzett-váltás akkor történik meg, amikor Medve – aki már az iskolában is kikérte Bébé véleményét készülő drámai költeményéről – barátját jelöli meg a kézirat címzettjeként, kezébe adva ezzel a szöveg további sorsával kapcsolatos, végső döntést. A címzett-váltás, vagyis a kézirat-módosítás lehetőségét Bébére átruházó sorok („Csinálj vele, amit akarsz, édes öregem!”³⁷) emlékeztetnek arra a kórházi gesztusra, amellyel Medve, miután megmutatta barátjának, amit éjszaka írt, „Visszadugta a füzetet a fiókjába, és nem törődött vele többé.”³⁸ Medve végrendelkező gesztusa tehát kettőjük gyerekkori komplementer-helyzetének ismételt belátása.

Bébé és Medve az írás és az olvasás tekintetében is szoros együttműködésben álltak az iskolai évek idején. Cserélgették egymás között a kedvenc olvasmányaikat, Karinthy *Így írtok tije* pedig amolyan közös tulajdonnak számított, amely – legalább is Bébé így érezte – „több emberöltő és különböző történelmi korszakok óta”³⁹ volt összekötő kapocs a két barát között. De írni is együtt írtak: a kockás füzet elegyes műfajú, kollázs-szerű tartalma kettejük egymást kiegészítő munkája, mégis egyetlen könyv-, illetve füzet tárgy. Medve „firkálásain” (rádiókapcsolási vázlatok, algebrapéldák, keresztretjtvények) kívül belekerültek még a Bébével közös nyelvi játékok (ki tud több nevet valamilyen kezdőbetűvel), a közös újság előzetes fogalmazványai és Bébé rajzai, melyeket Medve kívánságára készített. A kockás füzet azonban nemcsak az egyik irányból íródik, de egy adott pillanatban „a végén” is elkezdődik:

37 OTTLIK, *Iskola*, 20. Egy hasonló, rendelkező jellegű és ugyancsak egy írásgesztushoz kötődő jelenettel két alkalommal is találkozhatunk a regényben. Először Bébé hálótermi álmában: „Hiába erőszakoltam a gondolataimat, ahogy újra elaludtam, nyomban egészen másról kezdtem álmodni. De így is jó volt. Odahaza jártam, Budapesten. Nem a mi lakásunkban, mégis minden ismerős volt. Reggeliztünk egy loggián a Duna fölött, és Viktor bácsi megállt az erkélyajtóban. Szalmakalapot viselt, vajszínű burett ruhát, és persze szárnyas keménygallért csokornyakkendővel. »Ha akarsz, Bébé – mondta –, használhatod az írógépet.« Úgy volt, hogy utazik Bécsbe. Valahogyan nagyon szerettem őt álmomban.” *Uo.*, 119–120. Később a regény végén, vagyis évekkel később megismétlődik a jelenet, de már nem álom formájában: „Marcell főhadnagy kiengedett bennünket a városba délelőtt, vagyis nyolc után, ami a civileknek még reggel, s én előbb felmentem Júliáékhoz, mert útba estek. Tényleg, reggeliztek, és ott volt Viktor bátyám is, vajszínű burett ruhában, mint egyszer álmomban. Csak éppen hogy azt nem mondta: Használhatod az írógépemet, Bébé.” *Uo.*, 431. Az álom és valóság egymásra vetítése, illetve az írógépnek mint a regényírás eszközének motivikus megjelenése a Viktor bácsiról és az írógép áthagyományozásáról szóló jelenetet egyrészt a regény fikciós létmódjának metaforájaként, másrészt az íróvá válás vagy íróvá avatódás önértelmező alakzataként teszi értelmezhetővé.

38 *Uo.*, 359.

39 „Barna vászonkötésű könyv volt, januárban kaptam Júliától. Mindig vissza kellett hoznom szabadságról. Nem jelentett okvetlen békülést, hogy Medve most elkérte, mert többet volt nála, mint nálam. De azt jelentette, hogy három harmadév, több emberöltő és különböző történelmi korszakok óta élünk már így hármásban, Medve, a könyv meg én.” *Uo.*, 325.

Ezt most mind lezártuk, s a füzetet megfordítva, a végén kezdtük a nagy új művet, miután Medve kitépte a két utolsó lapot, melyeken saját gyártmányú titkosírási rendszere volt lefektetve. Már nem tudom, hogy mi haszna lehetett belőlem, s hogy miért csinálta velem közösen a sok felvonásra tervezett drámai költeményt, de akkor természetesnek tartottam.

Igaz, hogy mindjárt lerajzoltatta velem a főallét és a vesztibült a cím alá. Elégedetlen voltam az első rajzzal, de nem szóltam semmit, mert Medvének tetszett. Bámulta, hogy én egészen másképp rajzolom, mint ahogy ő rajzolná.⁴⁰

A fenti passzus írásgeisztusai és egyéb filológiai mozzanatai kicsinyítő tükörként utalnak vissza a regény keletkezésére, Medve és Bébé későbbi, egymást kiegészítő írásgyakorlatára. Ahogy a „nagy új mű” kezdőpontjának kijelöléséhez először meg kell fordítani, illetve a végén kell kezdeni a múlt „firkálásait” tartalmazó füzetet, úgy kezdi regényét Bébé is a történet végén (vagyis a jelenben játszódó uszodai jelenettől). Medve előzetesen kitépi a füzetből a saját titkosírási rendszerét tartalmazó lapokat, ahogyan a kéziratból is töröl rejt(jelez)ett utalásokat.⁴¹ Ők ketten, a kéziratát Bébére hagyományozó író és a kéziratot átalakító, prózává formáló festő, ténylegesen „egészen másképp rajzolják” meg a „mindenség ernyőjére” kivetített múlt állóképét, de a két rajz nem oltja ki, inkább kiegészíti egymást. Kontrasztjaik és összemosisodásaik folyamatosan hangsúlyozzák a „végső lényeg” nyelvi megragadhatatlanságát:

12

Mi hát a lényeges? A múltnak abból a parányi töredékéből, amit Medve kézírata és az én emlékezetem szintén elég önkényes szeszéllyel őrzött meg, nem tudom biztonsággal kiválasztani, hogy melyik a döntően szükös részlet, és melyik az elhagyható.⁴²

Akárcsak a kockás füzet, a regény is egy „kétékezes” – Medve Gábor és Both Benedek narratíváit szétszálazhatatlanul összevegyítő – közös, nagy mű. Mivel az iskolai évek idején minden írásművet együtt írtak, az iskoláról szóló narratíva is csak koprodukcióként képzelhető el Medve számára. Könnyű szívvel mond le tehát az egyedüli szerző pozíciójáról, a civileknek írt kézirat publikálásáról, mert tudja, hogy most valójában a kockás füzetet írják tovább, amit a végső változat elkészültéig nem olvashat más, csak Bébé, vagy ha mégis, össze kell tépni vagy el kell égetni.

40 *Uo.*, 346.

41 „(Zárójelbe teszem, mert Medve kéziratában, ahol arról ír, hogyan szűnt meg Ötvenyi, ez a mondat ceruzával ki van húzva: »Kétségtelen, hogy igaza volt, de miként a mattfenyvetés ellen sem lehet úgy védekezni, hogy felborítjuk a sakk-táblát, az igazság nehézágyúit sem lehet bevonszolni olyan törékeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak.« Persze inkább Medvére jellemző az is, hogy leírta, és az is, hogy később kihúzta ezt a megjegyzést, talán mert korainak vagy ide nem illőnek találta, vagy csüggesztőnek, vagy egyszerűen nem helytállóknak.” *Uo.*, 218–219.

42 *Uo.*, 124.

Szintén címzett-váltásról, de az előbbinél sokkal rapidabb tempójú címzett-váltásról van szó a Mikulás-kabaré műsortervének „tébolyult gyorsaságú” átirása esetén. Míg az eredeti tervezet belső használatra, a növendéki kör számára íródott, a Borsa-szülők, Kovách Garibaldi és egyéb előljárók megjelenése egy azonnal bevethető, hivatalos változat megírását teszi szükségesé, amit ezúttal Medve és Szeredy hoznak tető alá. A kétkezes szövegátirat itt is olvasható a regény önértelmező metaforájaként.

Ötvenyi notesze is címzett-váltáson megy keresztül, mikor az ellene folyó eljárás tárgyi bizonyítékává válik. Sőt – Bébé szerint az sem kizárt, hogy Merényiék rajzolták bele az Ötvenyit kompromittáló, gyerekes ábrákat. Ez is felfogható tehát egy többszerzős írásműnek vagy szöveg-rajz kombinációnak, ami azonban a szerzők kölcsönös beleegyezése nélkül született.

Otthoni lakásuk alaprajzát, ami szintén írott szöveg és kézi rajz kombinációja, Zsoldos megmutatja a szökésből, majd a fogdából visszatért Medvének. Az építészeti szempontokkal nem törődő Zsoldos alkotásmódja némileg emlékeztet a regény struktúrájára. Zsoldos „nem radírozta ki az ábrát, hanem újramezta”⁴³, ahogy az egymásba folytatott Medve-Bébé szólam is minduntalan újramezdi egy-egy iskolabeli történetet: egy-egy kisebb utalást pár bekezdéssel vagy egy fejezettel később terebélyes rajzzá, részletgazdag összképpé egészít ki.

Míg Zsoldos az alaprajzban nem radíroz, tudjuk, hogy Medve következetesen töröl: bizonyos mondatokat kihúz a kéziratából, bár áthúzott szövegrészei a fikció szerint még olvashatók, a kihúzás nem totális törlés, mint Zsoldos noteszében a napok törlése volt. A részleteiben vagy roncsolt formában fennmaradt kézirat fikciója lehetővé teszi Ottlik számára, hogy a kéziratot már eleve egy töprengő, mozgásban, állandó önhelyesbítésben lévő szövegnek mutassa, még mielőtt Bébé saját, készülő kéziratába részleteket vett volna át belőle.

Medve két fontos kihúzása közül az első a Bébének szóló, végrendelet-szerű írásbeli közlést érinti:

„Az első oldal tetejére, a cím fölé ez volt írva ceruzával: „Arra kérek, olvasd el, és ha jónak látod, esetleg kijavítva –” Ezt a másfél sort kihúzta, s ugyancsak kihúzta, amit alája írt: „Kedves Bébé, azokat a részeket, amelyeket (igaznak – külön kihúzva) jónak találsz –”⁴⁴

A *jó*, *igaz*, *jó* szavak leírása, majd törlésük azt a nehezen eldönthető dilemmát exponálják, hogy Medve az igazat (a történetileg helytállót, a múlt valóságának megfelelő), vagy a jót (az erkölcsileg, morálisan helyeset), vagy – és a második *jó* jelző talán leginkább így értelmezhető – a szépet (az esztétikai értékkel bírót) érezte-e inkább szövege tétjének.

43 Uo., 259.

44 Uo., 19.

Az Ötvenévi-ügyhöz fűzött, a mattfenyegetésről és táblaborításról szóló – korábban már említett – megjegyzés⁴⁵ vélhetően az '56-os forradalom megszüntetve megőrző, Aufhebung-szerű beíródásaként szerepel a regényben. Medvére pedig azért jellemző az is, hogy leírta- és az is, hogy később kihúzta, mert a forradalom időközben alapvetően megváltoztatta az emberiségről alkotott nézeteit. A „Gyáva csürhe!” megnevezést pedig – aminek elhangzására pedig Bébé határozottan emlékszik⁴⁶ – véglegesen törölte a kéziratból, vélhetően ugyanezen okból.

A címzett-váltás a vésetek esetében is végbe mehet. Medve olajos kézfejének lenyomata, bár jelenthette volna az újoncok szövetségét, ahogy Medve gondolta eleinte,⁴⁷ Bébé visszaemlékezése szerint mégsem vált jellé, csak jelentés nélküli nyom maradt. Ahogyan eredetileg jelentés nélküli nyom volt az a T betű alakú kis forradás is Medve bal arcán, amiből azután Zsoldos magára is festett egyet, ami így már egyfajta, a közösségnek címzett, hasonlói vagy azonosulási szándék kifejeződéseként is értelmezhető lett volna, vagyis az összetartozás jeleként, jóllehet erről nem szól a regényrészlet.⁴⁸

A címzett-váltások után két feladó-váltásról is érdemes szót ejtenünk. A délutáni parancs egy írott szövegműfaj az iskola világán belül, melyet szóban hirdetnek ki a növendékek között, uzsonna után. A parancs feladója egyértelműen az intézmény, a különféle rangú tiszték valamelyike. Jellemző, hogy negyedéves korukban már olyan jól ismerik az intézményi gépezet működését a növendékek, hogy a tréningező sportolók a parancs műfajának privatizálásával új (amúgy nem létező) előjogokat harcolnak ki maguknak, melyeket idővel az intézmény maga hitelesít. A „Borsanövendékúrparancsára” álparancs a megfelelő intonációval arra a csodára is képes, hogy a konyhaséf kiadja Colaltóéknak az uzsonnakenyereket.⁴⁹ Ugyanaz vagy majdnem ugyanaz az üzenet („XY parancsára”) megy itt ugyanahhoz a címzetthez (a konyhára), csak nem az intézménytől, hanem a növendékektől.

14

45 *Uo.*, 218–219.

46 „– Gyáva csürhe! – ordította el magát rettenetes hangon, közel a síráshoz. Az ordítása végigszállt a hosszú hálótermen, visszaverődött a tulsó falon, s a hirtelen csöndben szinte hallottam a visszhangját. Gyáva csürhe! Ez az igazság. Úgy értem, hogy ez történt, s nem az, amit ő M.-ről leírt.” *Uo.*, 114.

47 „– Össze kellene fognunk. – Medve Formestől Tóth Tiborra nézett. – Fekete kéz. Kössünk szövetséget. Ne hagyjuk ezt.” *Uo.*, 125.

48 „Zsoldos tehát egy vékony ecsettel, miután előbb önmagának is festett egy hasonló ferde T-t az orra mellé, Medve jobb arcára szintén odamázolt egy másikat, a szimmetria kedvéért.” *Uo.*, 275.

49 „Csakugyan felment a konyhába, s a konyhaséfnek olyan komoly, udvarias közönnyel hadarta el: »Borsanövendékúrparancsára« le kell vinni a sportolók uzsonnáját, hogy a séf szó nélkül kiadta. Ettől fogva minden délután felment érte, és egyszer, amikor Bognár letolt bennünket, hogy nem voltunk ott a parancskiadásnál, Colalto már azzal érvelt, hogy hatig tart a tréning, hiszen az uzsonnát is mindig külön adják ki nekünk a konyháról. Bognár morgott, de meghátrált a hivatalos és átfogó jellegű intézkedés előtt, amely még a G. H.-ra is vonatkozott.” *Uo.*, 412.

A regény önértelmező metaforáinak egyik legtöbbet ismételt példája Colalto hiányjegyzék-gyűjteménye. A *Mangelzettek* vagy más néven hiánycédulák eredetileg a diákok tájékoztatására készült, hivatalos bejegyzéseket tartalmazó cédulák a tankönyvek és atlaszok belső oldalán, melyeket azonban Colalto módszeresen kimetsz az intézmény tulajdonát képező saját és mások tankönyveiből, majd saját gyűjtőfüzetébe ragasztva archiválja (csoportosítja, rendszerezi és osztályozza) azokat. A cédulák „üzenetei” ettől kezdve már nem a tankönyvek tulajdonosainak, hanem Colaltónak szólnak, aki saját célra, egyfajta kódfejtésre használja azokat, bár továbbra is megmutatja osztálytársainak. A feladóváltás annyiban módosítja a hiánycédulák szerepét, hogy Colaltohoz kerülve már nem azok tartalma, hanem materialitása, maga a kézírás és annak azonosíthatósága válik „üzenetté”.

A hiány gyűjtésének paradoxona több szempontból is önértelmező metaforája a regénynek. Egyrészt, mert Medve és Bébé is bizonyos értelemben a saját és mások hiányait gyűjtik a katonaiskola három éve alatt. A rajzszöges affér miatt hiányzik a megvont reggeli és kakaó, hiányoznak a nők, a szeretet, Medve önfegyelme, akaraterije a tanuláshoz, ő maga a szökés idején az iskolából, Szeredyből az erőszakosság, Gerebenből a durvaság, Apagyi fejről a bőr, Bébé egyik nyakszegélye, majd a régi rosszkedve, Medve a kórházban Bébének, vagy Gereben a négyszer százas stafétából a kirúgása után. Másfelől a Colalto-féle művelet: a rétegrendek szétszalazása, síkban való újbóli kiterítése, osztályozása és archiválása felidézti az egymásra rakódott időrétegek és „üzenetek” felfeszegetését és valamiféle sajátos térbeliségben való újrendezését, egymás mellé helyeztetését, amit Medve és Bébé – a kézirat és az annak felhasználásával íródo elbeszélés – együtt végeznek el.

A hiányjegyzékek Colalto-féle archiválásának célja a kézírások összevetéséből kikövetkeztethető, múltbeli identitások feltárása, s ez által további írásos be- és feljegyzések, illetve képek szerzőségének azonosítása.⁵⁰ Mondhatjuk tehát, hogy Colalto az írásmotívumok felől igyekszik rákérdezni a múltra, hogy válaszokat találjon a jelen nehezen értelmezhető kérdéseire. De ahogy Bébé hümmögése nem tekinthető igazi válasznak Szeredy Lukács furdóben feltett kérdésére, úgy a Colalto hosszas kutatómunkájának eredményeképpen, Amadeus Krauséről, Szelepcsényi Gáborról és Szlamka Péterről feltárt adatok sem tűnnek igazi magyarázatnak a katonaiskola belső működésére.

A hiányjegyzék-archívum adatainak azonban létezik egy másfajta megközelítésmódja is – a Medve-féle vagy „poétikus” –, amely a „szőrös kaméleon” és a „Lepanto” bejegyzésekből nem Szlamka Péter nevére következtet, hanem megihletődik, versikét farag és azonmód a születőben lévő irodalmat vagy fikciót szimbolizáló, kockás füzethez nyúl:

50 „Valakinek a ronggyá nyútt térképátlaszából kibányászta az egykori földrajztanár és az egykori növendék nevével együtt a Mangelzettel német szövegét is: »A térképfüzet új és sértetlen.« Egybevetette a könyvbe belefirkált őskori megjegyzések és a hiányjegyzékek kézírását. »Fulladj meg, szőrös kaméleon« – ez állt a német szótárban, és Medvének magyarázta, hogy egy Szlamka Péter nevű harmadéves írta be az 1900–1901-es tanév folyamán.” *Uo.*, 344.

Colalto azonban húzogatta Medve zubbonya ujját, még valamit meg akart mutatni neki a szótárban.

– És nézd – magyarázta komoly arccal, de minden nagyképűség nélkül –, ez is ugyanaz az írás: „Lepanto”...

[...]

– Lepanto! Lepanto! – nézett rám Medve lelkesen. – Szörös Napóleon! Döglött kaméleon!

– Ide figyelj...

– Te, Bébé – közelebb rukkolt hozzám a székével, és odahúzta a nagy, kockás füzetét. – Lepanto! No nézd..⁵¹

A regénybeli írásesztusok, írásnyomok, íróeszközök és írástermékek motívumai közül ezúttal csak néhányat érintettem, ahogy a metafiktív jelentéslehetőséggel bíró íráskategória váltások sora is folytatható volna. Egy hosszabb tanulmány keretei között okvetlenül szóba kerülne még a kőszegi Sgraffitosház homlokzati feliratának és a regény fejezetcímeinek kapcsolata, a Bébé nézőpontjából megszövegezett, címszavas fejezet-kivonatokat tartalmazó, regényvégi „Mutató”, a Colalto tanszerládájának fedelén látható, vésetekből és tintapacákból összeálló „festmény”⁵² vagy a folyosói olajnyomatok képfeliratai. De ugyanilyen aprólékos figyelmet érdemelnének a regénybeli hivatalos bejegyzések is, például a felszerelés-lajstrom, a csíkos főkönyv, az ülésrend, a kihallgatási napló, a panasz-rovat vagy a jegyzőkönyv. Sőt, nem szabadna megfeledkezni az olyan, nem-materiális értelemben vett vésetekről sem, mint Pilinszky *Aranykori töredék* című versének regényvégi inskripciója.⁵³

16

A dolgozatban szereplő, a teljesség igénye nélkül kiválasztott írásjele-
netek interpretációja révén arra kívántam rámutatni, hogy az *Iskola*beli írás-
motívumok feltárásának tétje egy olyan, eddig reflektálatlanul hagyott poétikai
nézőpont kijelölése lehet, amely által cselekmény és narráció összefüggése,
illetve egy, az írásesemény központi szerepét minduntalan hangsúlyozó
regény öntükröző működésmódja kerülhet új megvilágításba.

51 *Uo.*, 344–345.

52 „Colalto tanszerládáján játszottunk. A fedőlapja alá volt támasztva két-két könyvvel, hogy vízszintes legyen. A zöld rovátkák, a világosabb és sötétebb foltok, a tintatartó körüli kék maszat, az egész festmény pontosan ugyanolyan volt, mint azelőtt.” *Uo.*, 270.

53 „[...] s ahogy szelíd galvánáramával átjárta a nehezen szerzett, titkos, elvehetetlen nyugalmamat, egy pillanatra világossá vált a talaj alaprétégződése, amin éltem: a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van.” *Uo.*, 440. Itt természetesen nem szószерinti beírodásról, de egy jól érzékelhető szövegemlékről van szó. A regényrészlet és a Pilinszky-vers dialógusának részletes kifejtése külön tanulmányt érdemelne.

Irodalom

BALASSA Péter, *Egy regény mint gobelin = Az elbeszélés nehézségei. Ottlik-olvasókönyv*, szerk.

KELECSÉNYI László, Budapest: Holnap, 2001, 211–220.

CAMPE, Rüdiger, *Az írásjelenet*, ford. TAMÁS Ábel = *Metafilológia 2. Szerző, könyv, jelenetek*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel és VADERNA Gábor, Budapest: Ráció, 2014, 730–743.

FÜZFA Balázs, „...Sem azé, aki fut...”. *Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, Budapest: Argumentum, 2006.

GADAMER, Hans-Georg, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor, Budapest: Osiris, 2003.

KELECSÉNYI László, *Az ősváltozat = OTTLIK Géza, Továbbélők*, Pécs: Jelenkor, 1999.

OTTLIK Géza, *Buda*, Budapest: Európa, 1993.

OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Budapest: Magvető, 1980.

OTTLIK Géza, *Próza*, Budapest: Magvető, 2005.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Pozsony: Kalligram, 1994.

Inscription, subtitle, re-writing, erasure. Writing scenes in Ottlik's School at the Frontier

Abstract. This paper investigates the writing scenes in Ottlik's best-known novel, *School at the Frontier* (1959). In my opinion we can read some of the philological moments, for example the writing gestures, the writing traces and the writing products of the novel as self-reflective figures or as allegories of the narration.

Keywords: Géza Ottlik, *School at the Frontier*, writing scenes, manuscript, self-reflective figures.

Osztrólczyk Sarolta
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Magyar Irodalomtudományi Tanszék
2087 Piliscsaba, Egyetem utca 1.
osztroluczky.sarolta@btk.ppke.hu